

Maria FILIPIAK
Cezary RITTER

SPRAWIEDLIWOŚĆ GOSPODARCZA

Bibliografia adnotowana wypowiedzi Jana Pawła II z lat 1978-1995

(Wybór)

Problematyka sprawiedliwości gospodarczej obejmuje dziś m.in. takie zagadnienia, jak: sprawiedliwa płaca, uwłaszczenie pracowników i ich prawo do udziału w zyskach przedsiębiorstwa, upowszechnienie własności, prawo do wolnej inicjatywy gospodarczej, wolność w dziedzinie umowy o pracę. Kwestie te uwzględnia niniejsza bibliografia adnotowana wypowiedzi Jana Pawła II, tj. encyklik, adhortacji, orędzi, listów, przemówień i homilii, poświęconych w całości bądź w pewnych fragmentach problematyce sprawiedliwości gospodarczej.

W nawiasach kwadratowych znajdujących się w poszczególnych notach podany został numer w przemówieniu lub dokumencie, w którym poruszana jest określona problematyka. Brak takiego numeru oznacza, iż dany tekst nie posiada wewnętrznej numeracji.

Wykaz skrótów

IGP – <i>Insegnamenti di Giovanni Paolo II</i> [Città del Vaticano]	
I (1978), ss. 477	IX (1986) t. 1, ss. 2204
II (1979) [t. 1], ss. 1729	IX (1986) t. 2, ss. 2242
II (1979) t. 2, ss. 1574	X (1987) t. 1, ss. 1482
III (1980) t. 1, ss. 1983	X (1987) t. 2, ss. 2582
III (1980) t. 2, ss. 1869	X (1987) t. 3, ss. 1812
IV (1981) t. 1, ss. 1292	XI (1988) t. 1, ss. 1073
IV (1981) t. 2, ss. 1313	XI (1988) t. 2, ss. 2625
V (1982) t. 1, ss. 1376	XI (1988) t. 3, ss. 1405
V (1982) t. 2, ss. 2497	XI (1988) t. 4, ss. 2317
V (1982) t. 3, ss. 1751	XII (1989) t. 1, ss. 1945
VI (1983) t. 1, ss. 1730	XII (1989) t. 2, ss. 1783
VI (1983) t. 2, ss. 1496	XIII (1990) t. 1, ss. 1885
VII (1984) t. 1, ss. 2016	XIII (1990) t. 2, ss. 1888
VII (1984) t. 2, ss. 1708	XIV (1991) t. 1, ss. 1983

- VIII (1985) t. 1, ss. 2081 XIV (1991) t. 2, ss. 1619
 VIII (1985) t. 2, ss. 1683 XV (1992) t. 1, ss. 2147
 XV (1992) t. 2, ss. 1119

NP I – Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, I (1978), Poznań, Warszawa 1987, ss. 220

NP II, 1 – Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, II (1979) t. 1, Poznań 1990, ss. 793

NP II, 2 – Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, II (1979) t. 2, Poznań 1992, ss. 753

NP III, 1 – Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, III (1980) t. 1, Poznań, Warszawa 1985, ss. 875

NP III, 2 – Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, III (1980) t. 2, Poznań, Warszawa 1986, ss. 924

NP IV, 1 – Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, IV (1981) t. 1, Poznań 1989, ss. 611

NP IV, 2 – Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, IV (1981) t. 2, Poznań 1989, ss. 572

ORpol. – „L'Osservatore Romano” wyd. polskie 1(1980) –

1978

1. *Prawo do pracy i sprawiedliwości społecznej* (Przemówienie do grupy pracowników chrześcijańskich, 9 XII), NP I, s. 145-147; toż: *Il diritto al lavoro e alla giustizia sociale*, IGP I, s. 319-321.

Praca jest podstawowym dobrem dla człowieka i nie może zabraknąć jej dla nikogo, powinno to być troską władz publicznych i związków pracowniczych. Jej wykonywanie winno być związane ze sprawiedliwością społeczną. Nakłada to prawa i obowiązki na pracodawców i pracowników. Między innymi dotyczy to wynagrodzeń i ochrony pracy. Każda praca jest współpracą z Bogiem, dlatego należy wykonywać ją z miłością [4].

1979

2. *W imię sprawiedliwości i prawdziwej wolności* (Przemówienie do robotników na stadionie w Gauadalajarze, 30 I), NP II, 1, s. 110-112; toż: *Essere testimoni e artefici di giustizia e di vera libertà*, IGP II, 1, s. 274-278.

W świetle chrześcijańskiej koncepcji pracy oraz życia rodzinnego i społecznego praca jest powołaniem człowieka, drogą jego spełnienia jako osoby i humanizacji świata i jego struktur. Sprawiedliwość w dziedzinie pracy obejmuje prawa, których należy bronić w sposób legalny, i obowiązki pracownicze, które należy szlachetnie wypełniać. Chrześcijanie winni dążyć do tego w duchu miłości społecznej.

3. *Przemówienie do robotników* (Monterrey, 1 II), NP II, 1, s. 123-126; toż: *Ai lavoratori*, IGP II, 1, s. 321-326.

Praca jest źródłem utrzymania, współpracą z Bogiem, służbą braciom; chrześcijaństwo podejmuje problemy bezrobocia, zwłaszcza gdy dotyka ono rodziny, warunków pracy, sprawiedliwego podziału dóbr (płaca, zabezpieczenie socjalne), awansu kulturalnego i duchowego. Fundamentem jest tu prawo do zrzeszania się, będące przejawem dążenia do wolności i odpowiedzialności pracowników. Każdy naród ma prawo do rozwoju zgodnego ze swymi aspiracjami i mentalnością, przy udziale wszystkich warstw społecznych.

4. *Encyklika [...] Redemptor hominis* (15 III), Città del Vaticano; toż IGP II, s. 550-660.

Człowiek jest powołany do panowania nad ziemią, nie do jej eksploatacji. Rozwój techniki wymaga proporcjonalnego rozwoju moralności i techniki, aby czynnik techniczno-produkcyjny nie służył panowaniu jednych nad drugimi [15]. Cechą współczesności jest współistnienie cywilizacji konsumpcyjnej z obszarami głodu i niedożywienia, co każe „myśleć o strukturach i mechanizmach związanych ze sferą finansów, pieniądza, produkcji i wymiany, które w oparciu o różne naciski polityczne rządzą w światowej ekonomii”. Warunkiem przeprowadzenia zmian jest zasada solidarności, dobrze pojęte współzawodnictwo i sprawiedliwy podział bogactw [16]. Poszanowanie praw człowieka jest warunkiem pracy dla dobra człowieka [17].

5. *Solidarność i współpraca w stosunkach między narodami* (Orędzie skierowane do uczestników Sesji Konferencji ONZ ds. Handlu i Rozwoju, 10 V), NP II, 1, s. 467-469; toż: *Solidarietà e collaborazione nei rapporti tra i popoli*, IGP II, 1, s. 1083-1086.

Warunkiem rozwoju ludów jest ich praca i gospodarcza wymiana. Stawia to problem sprawiedliwej ceny i sprawiedliwej umowy. Jednym z aspektów jest tu problem sprawiedliwej płacy, zapewniającej warunki życia godne osoby ludzkiej. Warunkiem rozwoju w wolności jest prawo narodów do użytkowania dóbr znajdujących się w obrębie ich administracji. Wszelkie mechanizmy gospodarcze muszą być podporządkowane zasadom etycznym.

6. *Praca dla człowieka jest czią i służbą Bożą* (Do członków Krajowej Federacji Kawalerów Pracy, 11 V), NP II, 1, s. 471-472; toż: *Lavorare per l'uomo è onorare e servire Dio*, IGP II, 1, s. 1090-1092.

Podstawą rozwoju ekonomicznego jest współdziałanie ludzkiego talentu i pracowitości. Obie te wartości winny być podporządkowane autentycznemu dobru człowieka i są realizowane wówczas, gdy człowiek zna „cel” zastosowania rzeczy, a nie tylko „sposób” ich działania.

7. *Ziemia wielkiej pracy, ziemia wielkiej modlitwy* (Do pielgrzymów z Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego, 6 VI), NP II, 1, s. 669-672; toż: *Terra di grande lavoro, terra di grande preghiera*, IGP II, 1, s. 1464-1468.

Bogactwa naturalne stają się bogactwami człowieka jedynie dzięki pracy. Posiada ona wymiar techniczny i etyczny. Z tym drugim łączy się fakt, iż przez pracę człowiek spełnia swe powołanie m.in. do życia w rodzinie. Byt rodziny należy do podstawowych wyznaczników ekonomii i polityki pracy, co się wyraża w możliwości zdobycia środków na utrzymanie rodziny oraz społecznym uznaniu macierzyństwa [2].

8. *Prawo człowieka do pracy i do ziemi* (Nowy Targ, 8 VI), NP II, 1, s. 686-688; toż: *Il diritto dell'uomo al lavoro e alla terra*, IGP II, 1, s. 1488-1491.

Prawo człowieka do posiadania ziemi stanowi jeden z fundamentów porządku społeczno-ekonomicznego [3]. Stwórca dał ziemię człowiekowi, aby ten czynił ją sobie poddaną i na tym oparł realizację swojego prawa do życia, co z kolei łączy się z powołaniem rodzinnym i rodzicielskim [4].

9. *Praca jest dla człowieka, a nie człowiek dla pracy* (Pomezia, 14 IX), NP II, 2, s. 147-149; toż: *Il lavoro è per l'uomo e non l'uomo per il lavoro*, IGP II, 2, s. 296-300.

Kościół interesuje się ludzką pracą, gdyż stanowi ona część właściwego człowiekowi działania moralnego. Papieże zawsze nauczali, że „współczynnik religijny” jest konieczny do zapewnienia lepszych rozwiązań w stosunkach międzyludzkich, także w przemyśle. Głosząc prymat Boga, Kościół głosi prymat człowieka w rzeczywistości doczesnej [3].

10. *Potrzeba sprawiedliwości w środowiskach pracy* (Do przedsiębiorców i kierowników chrześcijańskich, 24 XI), NP II, 2, s. 587-590; toż: *Esigenza di giustizia negli ambienti di lavoro*, IGP II, 2, s. 1228-1232.

Wiele konfliktów między robotnikami a przedsiębiorcami i kierownikami narasta z powodu odrzucenia dialogu. Dialog wszystkich partnerów jest jednym z warunków budowania przedsiębiorstwa „na miarę człowieka”; stwarza szansę, aby wszyscy byli współpracownikami i twórcami wspólnego przedsięwzięcia [2].

1980

11. *Wiara w Chrystusa niech wspiera wasz ciężki trud* (Do pracowników kamieniołomów w Carrarze, 15 III), NP III, 1, s. 231-232; toż: *La fede in Cristo conforti il vostro duro lavoro*, IGP III, 1, s. 556-557.

Wykonywanie ciężkiej pracy fizycznej wymaga siły, zręczności oraz mocnych zasad moralnych. Towarzyszą jej czasem tragiczne wypadki, które powinny być sukcesywnie eliminowane m.in. przez ustawodawstwo pracy i przepisy bezpieczeństwa [2].

12. *Współpraca i solidarność w sprawach ekonomicznych* (Do uczestników zebrania studyjnego, 24 IV), NP III, 1, s. 410-411; toż: *Collaborazione e solidarietà nei rapporti economici*, IGP III, 1, s. 981-983.

Międzynarodowa wymiana i współpraca ekonomiczna wskazuje na rosnącą wzajemną zależność narodów. Rodzi też potrzebę ustanowienia „wystarczających i słusznych mechanizmów regulujących”, prowadzących do „dobrobytu integralnego” dla wszystkich, warunkiem zgody i jedności. Prawa ekonomiczne winien ożywiać duch solidarności między ludźmi i narodami.

13. *Głód sprawiedliwości nie może być źródłem nienawiści* (Homilia do robotników w Saint-Denis, 31 V), NP III, 1, s. 688-693; toż: *L'uomo esprime nel lavoro la sua vocazione all'amore e alla giustizia*, IGP III, 1, s. 1562-1572.

Związek między pracą a rodziną pokazuje, że świat ludzkiej pracy zbudowany jest na sile miłości [1-4]. Konieczność pracy człowiek zdolny jest przemieniać na miarę swej godności i miłości [4]. Pracy nie sposób oderwać od praw człowieka

i sprawiedliwości, w tym świetle należy widzieć podział na społeczeństwa konsumpcyjne i dotknięte skrajnym ubóstwem [5]. Dążenie do sprawiedliwego ładu nie może być źródłem nienawiści, która poddana mechanizmom politycznym łatwo przeradza się w różne formy zbiorowego egoizmu.

14. *Praca czyni was współpracownikami Boga w dziele stworzenia* (Do robotników w São Paulo, 3 VII), NP III, 2, s. 43-48; toż: *Collaboratori di Dio nell'opera della creazione*, IGP III, 2, s. 80-89.

Sprawiedliwość jest podstawą realizacji dobra wspólnego. Narusza ją podział dóbr oparty wyłącznie na ekonomicznych prawach wzrostu i zysku; gdy całe warstwy ludności nie uczestniczą w postępie, utrzymuje się przepaść między mniejszością bogatych a większością ubogich [3]. Racją władzy jest służba dobru wspólnemu, nie ochrona interesów jednej grupy. Gdy walka o sprawiedliwość opiera się na walce klas, rodzi nową niesprawiedliwość. Solidarność, zwłaszcza z najuboższymi, jest wyborem chrześcijańskim i zarazem wyborem społeczeństwa troszczącego się o dobro wspólne [4]. Godność pracy pochodzi z godności człowieka. Praca jest źródłem utrzymania dla rodzin [5]. Należy zachować sprawiedliwość w dziedzinie opieki społecznej, płacy [6], uczestnictwo pracowników w decyzjach ich dotyczących [7].

15. *Ziemia jest darem Boga dla wszystkich ludzi* (Homilia podczas Mszy św. w Recife do pracujących na roli, 7 VII), NP III, 2, s. 96-101; toż: *La terra è dono di Dio per tutti gli uomini*, IGP III, 2, s. 177-186.

Każda forma własności ma na celu spełnienie funkcji społecznej. Pracujący na roli nie mogą być wyłączeni z procesu rozwoju społecznego, dlatego konieczne jest sprawiedliwe ustawodawstwo rolne [4]. Praca winna dawać pracownikowi „konieczne i wystarczające środki do godnego podołania swej odpowiedzialności w rodzinie i społeczeństwie” [5]. Stąd nikomu nie można odmawiać udziału w życiu przedsiębiorstw i w organizacjach broniących interesów pracowniczych [6].

16. *Odkupieńczy sens pracy* (Do robotników, Moguncja, 16 XI), w: *Jan Paweł II w kraju Reformacji*, Warszawa 1984, s. 86-92; toż: *Il significato del lavoro nella redenzione*, IGP III, 2, s. 1238-1246.

Praca znajduje się w centrum Przymierza Stwórcy z człowiekiem [1], stąd jest ściśle związana z apostołstwem [2]. W centrum życia gospodarczego stoi człowiek, zwłaszcza w sytuacji zagrożenia bezrobociem oraz przy podziale ograniczonej ilości dóbr [3]. Problemy te nabierają charakteru międzynarodowego: w krajach bogatych należy tworzyć klimat zachęcający do pomocy krajom biednym i tworzyć dzieła pomocy [4].

1981

17. *Nie przeciwko komukolwiek, lecz ku wspólnemu dobru* (Do delegacji NSZZ „Solidarność”, 15 I), NP IV, 1, s. 42-45; toż: *L'uomo deve essere sempre libero protagonista del lavoro*, IGP IV, 1, s. 86-93.

Nie powinno być sprzeczności między prawem robotników do zrzeszania się a strukturą ustroju, który odwołuje się do „pracy ludzkiej jako podstawowej wartości życia społecznego i politycznego” [3]. Zadania związku zawodowego to ochrona godności i skuteczności ludzkiej pracy przez uwzględnienie osobowych, rodzinnych

i społecznych uprawnień człowieka. Są to działania dla dobra społecznego [5], które nie mają bezpośrednio charakteru politycznego [6].

18. *Owoc pracy rąk ludzkich Tobie ofiarujemy* (Homilia dla delegacji NSZZ „Solidarność”, 18 I), ORpol. 2(1981) nr 1, s. 22-23; toż: *La Messa per la delegazione di „Solidarność”*, IGP IV, 1, s. 107-110.

W liturgii eucharystycznej ofiara ludzkiej pracy staje się ofiarą samego Chrystusa. Godność ludzkiej pracy ma swe źródło w godności człowieka. Jej powinna służyć solidarność ludzi pracy.

19. *Ewangelia pracy* (Do robotników, Terni, 19 III), NP IV, 1, s. 335-340; toż: *Vi sono vicino, vi capisco con piena coscienza vi rendo onore*, IGP IV, 1, s. 696-705.

Biblijny opis stworzenia jest literackim obrazem rytmu ludzkiej pracy [4]. Kościół od swoich początków głosi „Ewangelię pracy”. W jej centrum znajduje się prawda o godności pracy, na której należy budować kodeks pracy, aby miał on charakter prawdziwie humanitarny i społeczny [5].

20. *Godność człowieka, godność pracy, godność rodziny* (Homilia w Terni, 19 III), NP IV, 1, s. 345-348; toż: *Compattezza della famiglia e rispetto della vita*, IGP IV, 1, s. 714-721.

Istnieje ścisła więź między pracą a rodziną [1]. Patronem tej więzi jest św. Józef: cieśla, opiekun Jezusa i Maryi [3]. Praca ze swej istoty służy życiu i rodzinie [5].

21. *Zachowujcie stale w świecie pracy zasady waszej wiary chrześcijańskiej* (Do robotników, 3 IV), NP IV, 1, s. 418-420; toż: *Mantenete saldi nel mondo del lavoro i principii della vostra fede cristiana*, IGP IV, 1, s. 876-879.

Nowoczesna organizacja przemysłowa respektująca prawa procesu produkcyjnego musi uwzględniać i chronić tzw. czynnik ludzki. Człowiek stanowi ośrodek odniesienia całego cyklu produkcyjnego [2]. Wartość pracowitości i wytrwałości odnajduje swój głęboki sens, gdy jest przyporządkowana wartościom etyczno-religijnym [3].

22. *90 rocznica encykliki „Rerum novarum”* (15 V), NP IV, 1, s. 573-579; toż: *La celebrazione dell'anniversario dell'enciclica „Rerum novarum”*, IGP IV, 1, s. 1190-1202.

Nie można dochodzić sprawiedliwości na polu czysto ekonomicznym; postęp człowieka musi być realizowany w sposób integralny [3]. Katalog niesprawiedliwości wciąż jest obszerny: nierówności ekonomiczne, złe warunki pracy, brak opieki socjalnej i troski o rodziny pracowników. Związki zawodowe często są politycznie manipulowane [4]. Kościół broniąc godności człowieka przypomina, by postęp i dobrobyt uwzględniały zasady etyczne [5].

23. *Laborem exercens* (Encyklika [...], 14 IX), Watykan 1981; toż: *Lettera enciclica „Laborem exercens” [...]*, IGP IV, 2, s. 216-266.

Praca, będąc powołaniem człowieka, nie może być traktowana jako towar. Winien temu służyć prawidłowy ustrój pracy [7-9]. Na tle dotychczasowych doświadczeń trzeba przewyciężyć konflikt między pracą a kapitałem przy zachowaniu prymatu pracy i człowieka pracy [11-15]. Stąd problematyka pracy rozpatrywana jest w kontekście praw człowieka: nakładają one na pracodawcę bezpośredniego i pośredniego pewne obowiązki [16-17], m.in. kształtowanie takiego porządku pracy,

w którym znajdują zatrudnienie wszystkie zdolne do tego podmioty [18], w którym zapewniona jest sprawiedliwa płaca i świadczenia socjalne [19]. Służy temu działalność związków zawodowych; słuszne postulaty pracownicze muszą „liczyć się z tymi ograniczeniami, jakie nakłada ogólna sytuacja ekonomiczna kraju”. Dotyczy to m.in. prawa do korzystania ze strajku [20].

24. *Czym jest praca ludzka?* (Anioł Pański, 20 IX), NP IV, 2, s. 111-114; toż: *Dimensione salvifica del lavoro umano*, IGP IV, 2, s. 280-286.

Powołanie człowieka do pracy pochodzi od Boga [1]. Praca jest przywilejem, prawem i obowiązkiem człowieka; przez nią zdobywa potrzebne dobra, realizuje się jako człowiek i przyczynia do dobra społeczeństwa [2].

25. *Praca jako odpowiedź dana Panu Bogu* (Anioł Pański, 27 IX), NP IV, 2, s. 123-125; toż: *Il lavoro, mezzo di unione e di solidarietà tra gli uomini*, IGP IV, 2, s. 307-313.

Praca jest „współdziałaniem z Bogiem w doskonaleniu natury”. Jako odpowiedź człowieka dana Bogu, ma znaczenie nie tylko dla budowania „miasta ziemskiego”, ale i Królestwa Bożego. Podział pracy i współpraca tworzą więź solidarności między ludźmi, co powinno prowadzić do bardziej sprawiedliwego porządku społeczno-gospodarczego.

26. *Praca ludzka i życie rodzinne* (Anioł Pański, 25 X), NP IV, 2, s. 208-209; toż: *Il lavoro deve unire e rafforzare la famiglia*, IGP IV, 2, s. 490-493.

Przez pracę człowiek panuje nad ziemią i zapewnia byt swojej rodzinie. Praca jest czynnikiem rozwoju, spójności, jedności i trwałości rodziny, dlatego prawa rodziny muszą być uwzględnione w kodeksie pracy [2] oraz w całym porządku społeczno-prawnym [3].

27. *Młody człowiek wobec problemu pracy* (Anioł Pański, 13 XII), NP IV, 2, s. 423-424; toż: *Ridurre gli armamenti nucleari in attesa della loro eliminazione*, IGP IV, 2, s. 932-935.

Włączanie się młodych ludzi w świat pracy naznaczone jest wieloma trudnościami: nadmiar siły roboczej, brak odpowiedniego przygotowania, płace nie odpowiadające aspiracjom. Znaczenia nabiera tu przygotowanie młodzieży pod względem społeczno-zawodowym i religijno-moralnym.

1982

28. *Człowiek – miarą sprawiedliwości społecznej* (Do robotników „Solvay”, Rosignano, 19 III), ORpol. 3(1982) nr 3, s. 12-13; toż: *La dignità del lavoro fa parte della dignità dell'uomo*, IGP V, 1, s. 911-922.

Rozwój techniki i naukowej organizacji pracy stawia nowe problemy; źle użyte ze szkodą dla człowieka zamieniają się w siłę, która go degraduje [4-5]. Rozwój technik produkcji wzmaga dążenie do sprawiedliwości stanowiącej centrum chrześcijańskiej myśli społecznej [6]. Korzyść i zysk nie mogą być stawiane ponad dobrem człowieka i ponad prawami ludzi pracy [7]. Sprawdzianem jest tu sprawiedliwa płaca [8] oraz prawo do zrzeszania się. Państwo, pracodawcy i pracownicy winni w swych działaniach kierować się dobrem wspólnym [9].

29. *Rozwiązanie waszych problemów spoczywa w waszych rękach* (Do robotników, Porto, 15 V), w: *Jan Paweł II w Portugalii, Hiszpanii i Lourdes. Przemówienia i homilie*, Warszawa 1986, s. 134-141; toż: *Il lavoro fondato sulla dignità della persona difende gli interessi dell'uomo*, IGP V, 2, s. 1725-1740.

Człowiek jest podmiotem pracy [3]. Wprowadzenie maszyn do procesu produkcji może unicestwić podmiotowy charakter pracy [4]. W kontekście nowoczesnej gospodarki pracodawcy i pracownicy mają obowiązek dbania o dobro wspólne [5]. Służy temu prawo do zrzeszania się m.in. w związki zawodowe, które winny dbać o sprawiedliwość dla wszystkich [6]. Szczególnej troski wymaga los bezrobotnych; może się to wiązać z pewnymi ofiarami tych, którzy mają pracę [7]. Rozwiązania wymaga też problem zatrudniania na krzywdzących warunkach, w tym kwestia sprawiedliwej płacy [7-8].

30. *Przemówienie na 68. Sesji Międzynarodowej Organizacji Pracy* (Genewa, 15 VI), w: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, Rzym-Lublin 1987, cz. 2, s. 287-299; toż: *Solo una nuova solidarietà fondata sul vero significato del lavoro umano può costruire una società più giusta e aperta all'autentico progresso*, IGP V, 2, s. 2250-2267.

Rządzący, pracodawcy i pracownicy tworzą trzy siły dynamizujące ludzką pracę. Celem MOP jest ich harmonizacja [5], gdyż sama natura pracy jednoczy ludzi [6]. Konieczna jest zorganizowana solidarność ludzi pracy pomagająca przywracać i budować sprawiedliwe struktury społeczne [7-10]. Do kwestii palących należy rozwiązanie problemu bezrobocia [11], zwłaszcza wśród młodzieży [12], oraz zagwarantowanie wolności zrzeszania się [13].

31. *Valore del lavoro e dignità dei lavoratori* [Wartość pracy i godność pracowników] (Do pracowników ze Stanów Zjednoczonych Ameryki, 16 X), IGP V, 3, s. 828-830.

Przez pracę człowiek ma udział w kreatywności Boga i w tworzeniu dobra wspólnego społeczeństwa. Z pracą wiążą się prawa człowieka pracującego, które pochodzą od Boga i natury ludzkiej [2]. Obok nich są obowiązki uczciwej pracy i wnoszenia wkładu w dobro wspólne. Stąd praca jest „kluczem do kwestii społecznej” [3]. Świat pracy potrzebuje obecnie nowego ruchu solidarności [4].

32. *Ukształtujcie porządek ekonomiczny tak, aby służył człowiekowi* (Przemówienie do robotników i przedsiębiorców, Barcelona, 7 XI), w: *Jan Paweł II w Portugalii, Hiszpanii, Lourdes*, s. 346-352; toż: *Rivedere l'ordine economico per porlo al servizio dell'uomo*, IGP V, 3, s. 1197-1205.

Praca jest „biologicznym wymogiem przetrwania” i „obowiązkiem moralnym” [3], dobrem człowieka i dla człowieka, stąd służy dobru wspólnemu [4]. Konsekwencją bezrobocia jest wiele negatywnych zjawisk społeczno-moralnych, stąd chrześcijanie mają obowiązek działać na rzecz realizacji prawa do pracy wszystkich członków społeczeństwa [5]. Wymaga to rozwiązań strukturalnych [6]. Konieczne jest ukazywanie moralnego aspektu przedsiębiorstwa przemysłowego [7], w tym postawy odpowiedzialnego przedsiębiorcy [8-9].

33. *Il lavoratore cristiano deve testimoniare anche la dimensione spirituale del lavoro* [Chrześcijański pracownik musi świadczyć również o duchowym wymiarze

pracy] (Do przedstawicieli chrześcijańskiego ruchu pracowniczego, 19 XII), IGP V, 3, s. 1640-1644.

Apostolstwo w świecie pracy polega na wyzwoleniu i promocji człowieka poprzez odnośnienie całej rzeczywistości pracy do Odkupienia Chrystusa [2]. Pracownicy-chrześcijanie są głosicielami i świadkami „ewangelii pracy”, której podstawowa zasada głosi prymat godności osoby ludzkiej i jej odniesienia do Boga wobec pozostałych wymiarów pracy [3-4].

1983

34. *Orędzie do wszystkich robotników Ameryki Środkowej, Belize i Haiti*, San Pedro Sula, 8 III, w: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. 2., s. 303-306; toż: *Lavoro e dignità della persona alla luce dell'insegnamento sociale della Chiesa*, IGP VI, 1, s. 655-660.

Godność człowieka domaga się uznania prymatu pracy przed kapitałem. Jest to nie do pogodzenia z formami strukturalnej niesprawiedliwości w tej dziedzinie. Każdy system winien sprzyjać rozwojowi pracownika [2]. Wymaga to przewyższenia antynomii pracy i kapitału [3]. Sprawiedliwa płaca „stanowi sprawdzian sprawiedliwości całego ustroju społeczno-ekonomicznego”. Jej zapewnienie wymaga czynnego udziału pracodawcy pośredniego [4].

35. *Kościół wobec problemów ludzkiej pracy* (Spotkanie z robotnikami, San Salvo, 19 III), ORpol. 4(1983) nr 3, s. 4-5; toż: *Il lavoro associa gli uomini all'opera del creatore*, IGP VI, 1, s. 745-753.

„Ewangelia pracy” stanowi inspirację dla stanowiska Kościoła wobec świata pracy, co wyraża się m.in. w głoszeniu prymatu człowieka przed pracą [4]. Mimo postępu w dziedzinie humanizacji procesu pracy, wiele problemów pozostaje nie rozwiązanych: bezrobocie, migracje za pracą, sprawiedliwa płaca. Podejmując się ich rozwiązania nie należy ulegać ideologii materialistycznej [5].

36. *Sprawy ludzkiej pracy odczytane w świetle Eucharystii* (Spotkanie ze światem pracy, Sesto San Giovanni, 21 V), ORpol. 4(1983) nr 5-6, s. 15-16; toż: *Accorato appello affinché sia risolto il grave problema dell'occupazione*, IGP VI, 1, s. 1315-1320.

Istnieje ścisły związek między pracą a ofiarą eucharystyczną, podczas której składany jest „owoc ziemi i pracy rąk ludzkich” [2]. Proces pracy jest uwarunkowany technicznie i organizacyjnie oraz finansowo, gdyż pieniądź jest pośrednikiem w stosunkach gospodarczych, co w wielu sytuacjach może rodzić konflikty [4]. Człowiek, będąc stworzeniem ograniczonym, także w dziedzinie pracy potrzebuje współdziałania innych oraz otwarcia na perspektywę transcendentną [5].

37. *Robotnik polski upomniał się o siebie z Ewangelią w ręku* (Do pielgrzymów z Polski, 18 VI), ORpol. 4(1983) nr nadzwycz., s. 17; toż: *L'operaio polacco ha rivendicato se stesso con il Vangelo in mano e con la preghiera sulle labbra*, IGP VI, 1, s. 1558-1561.

Protest polskich robotników w 1980 roku został podjęty z perspektywy pytania o najgłębszy sens ludzkiej pracy, a nie jedynie o jej wartość ekonomiczną.

38. *Matko sprawiedliwości społecznej!* (Spotkanie ze światem pracy, Katowice, 20 VI), ORpol. 4(1983) nr nadzwycz.; toż: *Solo l'amore può assicurare la pienezza della giustizia*, IGP VI, 1, s. 1608-1616.

Praca stanowi centrum życia społecznego, kształtuje sprawiedliwość i miłość społeczną; tam, gdzie brak moralnego ładu w dziedzinie pracy, panuje krzywda i nienawiść. Wartość pracy ma swe źródło w godności człowieka pracy. Jest ona obowiązkiem, któremu odpowiadają prawa: do sprawiedliwej (rodzinnej) płacy, ubezpieczeń społecznych i zrzeszania się. Praw należy dochodzić metodą dialogu, co zakłada podmiotowe traktowanie społeczeństwa przez władze.

39. *Solidarność chrześcijańska przynagla nas do działania* (Spotkanie ze światem pracy, Wiedeń, 12 IX), ORpol. 4(1983) nr 9, s. 18-19; toż: *La solidarietà cristiana spinge all'azione*, IGP VI, 2, s. 510-519.

Rozwój nowoczesnych technologii zmniejsza zapotrzebowanie na ludzką pracę, co często prowadzi do zjawiska bezrobocia [4]. Szczególną uwagę należy tu objąć młodzież, kobiety oraz osoby upośledzone. Dbając o rozwój gospodarczy własnej ojczyzny, nie należy zapominać także o krajach Trzeciego Świata [5]. Problemów tych nie da się rozwiązać bez solidarności [6].

40. *W imię solidarności ludzkiej i chrześcijańskiej* (List [...] na III Światowy Dzień Wyżywienia, 12 X), ORpol. 4(1983) nr 11, s. 16; toż: *Equilibrare la distribuzione dei beni e favorire l'autosviluppo dei popoli*, IGP VI, 2, s. 755-758.

Wobec skandalicznej niesprawiedliwości w dostępie narodów do żywności konieczna jest odbudowa sprawiedliwego porządku międzynarodowego w ekonomii, który uwzględni sprawiedliwy rozdział środków do życia, i uruchomienie takich czynników, jak inwestycje i pożyczki na dogodnych warunkach, sprzyjających samorozwojowi każdego ubogiego narodu.

41. *Disoccupazione, „cassintegrati” e altre crisi del lavoro provocano la coscienza cristiana* [Bezrobocie, „nieprzystosowani” są wyzwaniem dla sumienia chrześcijańskiego] (Do uczestników spotkania Konferencji Episkopatu Włoskiego poświęconego pracy, 18 XI), IGP VI, 2, s. 1115-1120.

1984

42. *Należy szukać nowych form solidarności* (Spotkanie ze światem pracy, 18 III), ORpol. 5(1984) nr 3, s. 13, 31; toż: *Non c'è opposizione tra spiritualità e impegno nella vita socio-politica*, IGP VII, 1, s. 711-717.

Przemiany społeczno-gospodarcze domagają się od chrześcijan nowych form zorganizowanej solidarności. Są oni wezwani zwłaszcza do krytycznego rozważenia skutków rozwoju technologicznego dla ludzkiej wolności oraz nowego podjęcia wymogów etyki pracy, biorącej pod uwagę nie tylko osobistą odpowiedzialność przedsiębiorców i pracowników, lecz także analizującej systemy organizacji pracy [3].

43. *Praca odkupiona* (Homilia, 18 III), ORpol. 5(1984) nr 3, s. 12; toż: *Il lavoro associa l'uomo all'opera del Redentore*, IGP VII, 1, s. 699-707.

„Ewangelia pracy” głosi, iż przez pracę człowiek uczestniczy w „Odkupieniu dokonanym przez Chrystusa” [4]. Pracę, będącą ziemskim powołaniem człowieka,

trzeba zawsze wiązać z perspektywą powołania człowieka do nieśmiertelności w Chrystusie. Dlatego „ewangelia pracy” w pełni „oddaje” pracę człowiekowi [5-6].

44. *Solidarietà e crescita umana costituiscono la struttura portante dell'associazionismo* [Solidarność i postęp ludzki stanowią podstawę zrzeszania się] (Do członków Konfederacji Spółek Włoskich, 30 III), IGP VII, 1, s. 880-883.

Kościół w swym nauczaniu społecznym zawsze popierał rozwój spółek i spółdzielni rolniczych, które jako forma małej i średniej własności, mają podstawowe znaczenie dla rozwoju gospodarczego [3] oraz sprzyjają ukazywaniu społecznego wymiaru ludzkiej pracy [4].

45. *Solidarietà ad ogni livello per risolvere i complessi problemi del mondo del lavoro* [Solidarność na wszystkich szczeblach dla rozwiązania kompleksowych problemów świata pracy] (Audiencja generalna, 1 V), IGP VII, 1, s. 1194-1197.

Praca jest podstawowym dobrem człowieka i zarazem koniecznością. Przez nią realizuje on swe człowieczeństwo. Każdy rodzaj pracy jest wyrazem związku człowieka z Bogiem i solidarności z braćmi [1]. Nie wolno dopuścić, by rozwój technologiczny zniwelował ten wymiar pracy i prowadził człowieka do alienacji poprzez uzależnienie go od maszyn i wytworów pracy [2].

1985

46. *Praca jest dla człowieka, nie człowiek dla pracy* (Homilia, Ciudad Guayana, 29 I), ORpol. 6(1985) nr 1, s. 25, 28; toż: „*Dio ha dato il mondo all'uomo come compito del suo lavoro*”, IGP VIII, 1, s. 235-242.

Przemiany technologiczne i procesy ekonomiczne zachowują swą wartość, gdy respektują prawa człowieka pracy i jego rodziny [3]. Należy dążyć do przewyciężenia antagonizmu między pracą i kapitałem oraz usunięcia wszelkich form zbiorowego egoizmu w dziedzinie pracy [6].

47. *Drogi sprawiedliwości, wolności i braterstwa świata pracy* (Do robotników, Quito, 30 I), ORpol. 6(1985) nr 2, s. 15; toż: „*Non accettate mai sistemi di violenza che contraddicono la vostra fede cattolica*”, IGP VIII, 1, s. 287-293.

Kościół nie jest kompetentny w dziedzinie szczegółowych rozwiązań problemów społeczno-gospodarczych, ma jednak obowiązek głosić moralne zasady życia społecznego. W dziedzinie gospodarczej jest to obowiązek przypominania nauki o sprawiedliwym podziale dóbr [2] oraz kształtowania prawodawstwa w ten sposób, aby praca nie stawała się zwykłym towarem [3]. Dążenie do sprawiedliwości społeczno-gospodarczej musi być związane z zasadą solidarności [5].

48. *Con la dottrina sociale la Chiesa collabora alla causa della giustizia* [Z doktryną społeczną Kościoła współpracujecie dla sprawy sprawiedliwości] (Homilia podczas mszy dla robotników, Trujillo, 4 II), IGP VIII, 1, s. 416-423).

Jezus był człowiekiem pracy, przez co wskazał na jej odkupieńcze znaczenie [2]. Było ono ukazywane w Ewangeliach i nauce Apostołów [3-4] i stanowi podstawę nauczania społecznego Kościoła: tak zwana kwestia społeczna zrodziła się z refleksji nad ludzką pracą. Brak sprawiedliwości w tej dziedzinie jest przyczyną tragedii

wielu ludów. Chrześcijanie nie mogą sankcjonować podziału na biednych i bogatych [5], lecz są zobowiązani do walki o prawa człowieka pracy [6].

49. *Przymierze pomiędzy pracą i rodziną* (Homilia, Avezzano, 24 III), ORpol. 6(1985) nr 3, s. 7; toż: *La dimensione familiare del lavoro umano nella dottrina sociale della Chiesa*, IGP VIII, 1, s. 724-731.

Podjęcie pracy umożliwia człowiekowi założenie rodziny, z kolei w rodzinie odbywa się proces wychowania do pracy. Dlatego stanowi ona „jeden z najważniejszych układów odniesienia” w procesie kształtowania porządku pracy [6].

50. *Nie przeciwko ludziom, lecz przeciw niesprawiedliwości* (Homilia do świata pracy, Luksemburg, 15 V), w: *Jan Paweł II w krajach Beneluksu 11 V 1985 – 21 V 1985 i w Liechtensteinie 8 IX 1985*, Warszawa 1987, s. 160-165; toż: *Contro l'ingiustizia una vera solidarietà*, IGP VIII, 1, s. 1379-1386.

Dziedzina ludzkiej pracy winna być przeniknięta duchem solidarności, zwłaszcza z grupami, które w rozwiniętych społeczeństwach często są upośledzone: imigrantami, chorymi i niepełnosprawnymi, bezrobotnymi [4]. Praca potrzebuje modlitwy, która otwiera ją na perspektywę Królestwa Bożego, będącego ostatecznym celem ludzkiej pracy [5], oraz uzdalnia człowieka do przebaczenia, co jest szczególnie ważne tam, gdzie nagromadziło się wiele społecznej niesprawiedliwości [7-8].

51. *Solidarność – podstawowe słowo w historii robotniczej* (Przemówienie do świata pracy, Bruksela, 19 V), ORpol. 6(1985) nr nadzwycz., s. 32-33; toż: *Solidarietà, giustizia e partecipazione sono valori fondamentali per una nuova società*, IGP VIII, 1, s. 1526-1538.

Palącym problemem wielu krajów rozwiniętych jest zjawisko „dwoistego” społeczeństwa: tych, którzy korzystają z opieki społecznej, oraz tych, którzy są jej pozbawieni [5]. Odpowiedzią jest wizja społeczeństwa opartego na solidarności, sprawiedliwości i uczestnictwie, zarówno w wymiarze poszczególnych społeczeństw, jak i międzynarodowym [6].

52. *Su nuove basi di solidarietà l'uomo torna ad essere fondamento del lavoro* [Człowieku, stań się podmiotem pracy w oparciu o nowe formy solidarności] (Do świata pracy, Wenecja, 17 VI), IGP VIII, 1, s. 1898-1904.

Odpowiedzią chrześcijan na sytuacje kryzysowe związane z wprowadzaniem nowych technologii, zmianami w dziedzinie finansów międzynarodowych i towarzyszący im klimat niepewności – powinny być nowe formy solidarności [3]. Prawdziwy rozwój oraz rozwiązanie w duchu solidarności takich problemów, jak np. bezrobocie, są uzależnione od uznania podstawowej wartości pracy wynikającej z godności człowieka [4].

53. *Solo la solidarietà con i più bisognosi può alimentare il vero progresso* [Jedynie solidarność z najbardziej potrzebującymi może przyczynić się do prawdziwego rozwoju] (Przemówienie na lotnisku w Abidjan, 10 VIII), IGP VIII, 2, s. 275-278.

Integralny rozwój społeczny polega m.in. na uczestnictwie w nim każdego człowieka [2].

54. *„Soccorso e solidarietà per i vecchi e nuovi poveri”* [Pomoc i solidarność dla biednych dawnych i nowych] (Do uczestników Sesji Funduszu Restabilizacyjnego Rady Europy, 10 IX), IGP VIII, 2, s. 644-646.

Do „dawnych biednych” dołączyła warstwa „nowych biednych”, którzy pojawili się w krajach wysoko rozwiniętych. Ich istnienie w społeczeństwie jest wynikiem ludzkiej skłonności do egoizmu.

1986

55. *Pokój jest wartością, która nie zna podziałów na Północ-Południe, Wschód-Zachód: jest tylko jeden pokój* (Orędzie na XIX Światowy Dzień Pokoju, 1 I) ORpol. 7(1986) nr 1, s. 1. 3-4; toż: *La pace è valore senza frontiere. Nord-Sud, Est-Ovest: una sola pace*, IGP VIII, 2, s. 1463-1474.

Niedorozwój społeczno-gospodarczy stanowi zagrożenie dla pokoju. Problemem wagi międzynarodowej jest zadłużenie krajów ubogich i niesprawiedliwe struktury ekonomiczne [2]. Możliwe i konieczne są reformy: dotyczy to zwłaszcza cen surowców, ekspertyz technologicznych, szkolenia pracowników, bezrobocia, lepszego wykorzystania funduszy krajów rozwijających się [4]. Warunkiem reform jest dialog i solidarność [4-5].

56. *Godność i wartość pracy ludzkiej* (Homilia, Ranczi, 3 II), ORpol. 7(1986) nr 1, s. 22; toż: *La disoccupazione minaccia la dignità di ogni uomo*, IGP IX, 1, s. 285-291.

Każda praca jest uczestnictwem w działaniu Stwórcy oraz w Odkupieniu Chrystusa. Każda praca powinna być sprawiedliwie wynagradzana [4-6]. Kościół odrzuca system, który prowadzi do depersonalizacji człowieka pracy i jego rodziny. Bezrobocie i niesprawiedliwe wynagrodzenie domagają się pilnych rozwiązań [7].

57. *La priorità dell'uomo è il cardine attorno al quale deve muoversi l'intera organizzazione del lavoro* [Prymat człowieka jest podstawową zasadą, którą powinna się kierować organizacja pracy] (Do pracowników i pracowników w „Macrolotto”, Prato, 19 III), IGP IX, 1, s. 767-775.

Ewangelia poprzez postać św. Józefa, Rodzinę z Nazaretu ukazuje pracę jako powołanie chrześcijańskie [2]. Dlatego człowiek stanowi właściwe centrum każdego porządku ekonomicznego [3]: jego godność przewyższa wszelkie struktury i wytwory materialne [4]. Należy zadbać o podmiotowy wymiar pracy [5], w czym podstawową rolę winna odgrywać instytucja rodziny, będąca „pierwszą szkołą pracy” [6], w której ukazuje się właściwy sens pracy [7]. Dramatem w tym kontekście jest bezrobocie, zwłaszcza ludzi młodych [8].

58. *La dottrina sociale della Chiesa favorisce l'esperienza cooperativistica perché sintesi fra i diritti del singolo e la promozione del bene comune* [Nauka społeczna Kościoła sprzyja ruchowi spółdzielczemu, ponieważ dokonuje on syntezy praw jednostki i promocji dobra wspólnego] (Do rolników, Faenza, 10 V), IGP IX, 1, s. 1339-1346.

Ruch spółdzielczy sprzyja przewyciężaniu indywidualizmu w dziedzinie pracy, rozwija poczucie solidarności, sprzyja upodmiotowieniu człowieka pracy. Dlatego Kościół popiera tę formę działalności gospodarczej, co znalazło m.in. wyraz w encyklice Jana XXIII *Mater et Magistra* [3-7].

59. *Riscoprite il senso della solidarietà per vivere e crescere insieme* [Należy odkryć sens solidarności, aby wspólnie żyć i wzrastać] (Do robotników, Ravenna, 10 V), IGP IX, 1, s. 1357-1363.

Rozwój technologii niesie niebezpieczeństwo postrzegania pracy wyłącznie w jej wymiarze funkcjonalnym [3-4]. Konieczne jest dostrzeganie głębszego sensu współpracy, którym jest solidarność wszystkich ludzi pracy [5].

60. *Il lavoro è un camino di liberazione* [Praca jest drogą wyzwolenia] (Do mieszkańców „barrios”, Bogota, 3 VII), IGP IX, 2, s. 95-102.

Praca jest powszechnym powołaniem, przez nią człowiek współpracuje z Bogiem Stwórcą [2]. Kościół w swym nauczaniu społecznym mówi o godności pracy w każdej jej postaci i wynikającej z niej zasadzie solidarności, jako drodze wyzwolenia człowieka z niesprawiedliwych struktur ekonomicznych [3-4]. W ten sposób chce służyć człowiekowi, jego rozwojowi w aspekcie materialnym i duchowym [5].

61. *Chodzi o urzeczywistnienie tego, co się wyraziło w umowach społecznych 1980 roku* (Castel Gandolfo, 26 VIII), ORpol. 7(1986) nr 8, s. 1, 3; toż: „Unito con Jasna Góra affido alla regina di Polonia i problemi attuali della Chiesa e del popolo polacco”, IGP IX, 2, s. 409-418.

Przestrzeganie praw człowieka jest podstawowym warunkiem kształtowania prawidłowego ustroju społeczno-politycznego, w tym także ustroju pracy [4-9].

62. *Nessuna formula di socializzazione può espropriare il lavoratore della sua responsabilità e creatività* [Żadna forma uspołecznienia nie może pozbawiać pracownika jego odpowiedzialności i kreatywności] (Do przedstawicieli świata pracy, Perugia, 26 X), IGP IX, 2, s. 1232-1239.

Rozwiązanie kwestii pracowniczej jest podstawą dla rozwiązania całej kwestii społecznej. Organizacja pracy nie może pozbawiać człowieka jego podmiotowości [3]. Praca winna sprzyjać rozwojowi dojrzałości człowieka, kształtowaniu jego odpowiedzialności i ukazywaniu jego godności [5]. Powinna też służyć życiu, gdyż „chwałą Boga jest żyjący człowiek” [6].

63. *Praca dla człowieka, nie człowiek dla pracy* (Sydney, 26 XI), ORpol. 8(1987) nr 2, s. 20-21; toż: *Il lavoratore è sempre più importante del profitto e delle macchine*, IGP IX, 2, s. 1642-1647.

Rozwój techniki, godzien podziwu, prowadzi często do reorganizacji całych gałęzi produkcji i związanych z tym zwolnień pracowników [3]. Człowiek potrzebuje poczucia, iż jest użytecznym członkiem społeczeństwa [4]. Rozwiązania w tej dziedzinie muszą uznawać priorytet człowieka w stosunku do pracy i techniki [5], zasadę sprawiedliwości, a także muszą uwzględniać prawa ekonomii [6].

64. *L'essere disoccupato incide sulla dignità della persona* [Być bezrobotnym narusza godność osoby] (Wizyta w Wilson Training Centre, instytucie formacji młodych bezrobotnych, Hobart, 27 XI), IGP IX, 2, s. 1685-1691.

Problem bezrobocia ma charakter etyczny i nie jest obojętny Kościołowi [2]. Praca jest obowiązkiem ze względu na przykazanie Stwórcy i służbę bliźnim. Chrześcijanie łączą się w niej z Ofiarą Chrystusa [3]. Praca jest warunkiem życia rodzinnego, a rodzina jest pierwszą szkołą pracy. Społeczeństwo, tworząc warunki dla pracy zawodowej kobiet, przede wszystkim powinno docenić ich pracę jako żon

i matek [4]. Prawo do pracy mają niepełnosprawni i imigranci [5-6]. Nowoczesnej gospodarce towarzyszy bezrobocie będące wyrazem nierówności ekonomicznej [7]. Należy szukać modelu społeczno-gospodarczego, który będzie promował formy samopomocy i tworzył nowe miejsca pracy [8-9].

65. *L'unità dei movimenti di ispirazione cristiana come testimonianza di una costruttiva solidarietà* [Jedność ruchów o inspiracji chrześcijańskiej jako konstruktywne świadectwo solidarności] (Do przedstawicieli Stowarzyszeń Pracowników Katolickich, 6 XII), IGP IX, 2, s. 1855-1860.

Wszelkie chrześcijańskie ruchy i organizacje pracownicze powinny promować ideę solidarności, która jest społecznym wyrazem miłości chrześcijańskiej [3]. Winny się sprzeciwiać różnym formom niesprawiedliwości i przywilejom dla niektórych, prowadząc walkę poprzez pokojowy dialog [4]. Zadanie to ma wymiar zarówno światowy, jak i na poziomie poszczególnych narodów [5-6].

66. *Rozwój i solidarność: dwie drogi wiodące do pokoju* (Orędzie [...] na XX Światowy Dzień Pokoju, 8 XII), ORpol. 7(1986) nr 11-12, s. 3-5; toż: *Sviluppo e solidarietà: due chiavi per la pace*, IGP IX, 2, 1885-1899.

Postęp ekonomiczny musi znajdować odzwierciedlenie w postępie społecznym. Ich wspólnym celem jest integralny rozwój człowieka [5]. „To, co jest prawdziwe w odniesieniu do rozwoju osoby poprzez wybór wartości podnoszących poziom życia, odnosi się również do rozwoju społeczeństwa”. Rodzi to postulat solidarności, również w wymiarze międzynarodowym [6-7].

1987

67. *La solidarietà è un imperativo per superare le crescenti difficoltà nel mondo del lavoro* [Solidarność jest nakazem dla przewycięzania narastających trudności w świecie pracy] (Do uczestników kongresu na temat „Laborem exercens”, 17 I), IGP X, 1, s. 129-136.

Solidarność jest tą zasadą, która szczególnie związana jest z rozwojem tzw. kwestii społecznej. Służy ona ukazywaniu człowieka jako podmiotu pracy, sprzeciwia się jego uprzedmiotowieniu. Jest narzędziem walki o sprawiedliwość społeczną [3].

68. *La Chiesa rinnova il suo appello: ciascuno si impegni ad estirpare dalla vostra terra le radici della povertà* [Kościół ponawia swój apel: niech każdy zaangażuje się w usuwanie korzeni ubóstwa ze swojej ziemi] (Do ubogich w dzielnicy Santiago, 2 IV), IGP X, 1, s. 938-946.

Kościół ma obowiązek solidarności z najuboższymi w społeczeństwie [4]. Działania wspólnot lokalnych na rzecz ubogich muszą pozostawać w pełnej jedności z Magisterium [56]. Solidarność ta jest formą misyjnej obecności Kościoła wśród ubogich [8].

69. *Costruire un'economia della solidarietà: i poveri non possono più attendere!* [Budować ekonomię opartą na solidarności: ubodzy nie mogą dłużej czekać] (Do delegatów Komisji Ekonomicznej dla Ameryki Łacińskiej i Karaibów, 3 IV), IGP X, 1, s. 1010-1017.

Kraje rozwijające się potrzebują dziś ekonomii opartej na zasadzie solidarności [4], stanowiącej propozycję drogi wyzwolenia społeczno-ekonomicznego dla milionów ludzi. Potrzebna jest tu zdecydowana współpraca władz publicznych i inicjatywy prywatnej w duchu zasady pomocniczości [5-6], która m.in. będzie sprzyjać tworzeniu miejsc pracy [8] i uwzględniać duchowe i moralne aspiracje pracowników [8-9].

70. *Kultura pracy musi być kulturą sprawiedliwości* (Concepcion, 5 IV), ORpol. 8(1987) nr 6, s. 15-16; toż: „*Amici miei lavoratori, il papa fa sue le aspirazioni di giustizia che portate nel cuore*”, IGP X, 1, s. 1055-1065.

Każda praca dzięki światłu Chrystusa nosi znamię nowego życia i powinna być wykonywana ku chwale Boga [6-7]. Kultura pracy powinna stać się kulturą sprawiedliwości, prowadząc w ten sposób ku cywilizacji miłości [8-9].

71. *Nie pozwólcie, by praca prowadziła was do degradacji* (Do rolników, Bahia Blanca, 7 IV), ORpol. 8(1987) nr 6, s. 18-19; toż: *Consolidare le basi dell'umanesimo cristiano*, IGP X, 1, s. 1125-1133.

Dzieła rąk ludzkich nabierają głębokiego sensu w obliczu Stwórcy, a ofiara Chrystusa czyni ludzką pracę zbawczą i uświęcającą. Z tej perspektywy chrześcijaństwo nie musi wystrzegać się pokusy materializmu [4]. Człowiek zawsze jest ważniejszy od jego pracy, jego godność przekracza jego dzieła [5].

72. *Wielka sprawa solidarności* (Spotkanie ze światem pracy, Buenos Aires, 10 IV), ORpol. 8(1987) nr 6, s. 24; toż: *Impiegate la forza associativa per dire «basta!» a tutto ciò che viola la dignità dei lavoratori*, IGP X, 1, s. 1216-1223.

Nastawienie gospodarki wyłącznie na zysk szkodzi jej wymiarowi ludzkiemu. Działalność związków zawodowych nie może ograniczać się do negocjowania wynagrodzeń i czasu pracy [2]. Ich siła polega na solidarności [3], która sprzeciwia się konformizmowi, dyskryminacji grup społecznych i pracowniczych, ekonomizmowi i niesprawiedliwości [4]. Jedność, współpraca i solidarność to podstawowe czynniki ludzkiej pracy. Stąd nakierowana jest ona zawsze na dobro wspólne [5].

73. *Struktury, odpowiedzialność osobista, solidarność* (Spotkanie ze światem pracy, Bottrop, 2 V), ORpol. 8(1987) nr 7, s. 27-28; toż: *La domenica va salvaguardata per il bene dei lavoratori, delle famiglie e del livello culturale di tutto il popolo*, IGP X, 2, 1528-1536.

Ze względu na swoje znaczenie praca nie może być przywilejem części ludzkości. Bezrobocie jest skandalem, gdy „możliwości pracy nie są sprawiedliwie rozdzielane”, a zysk nie służy tworzeniu nowych miejsc pracy [3]. Szczególna odpowiedzialność spoczywa tu na kierujących państwem i gospodarką [4]. Kościół zwraca uwagę na zasadę solidarności i partnerstwo społeczne [5].

74. *Praca nad pracą w odniesieniu do praw i wymagań życia rodzinnego* (Szczecin, 11 VI), ORpol. 8(1987) nr 5, s. 25-26; toż: *Rimane sempre compito polacco il „lavoro sul lavoro” in riferimento ai fondamentali diritti vita familiare*, IGP X, 2, s. 2118-2128.

Najskuteczniejszą drogą odradzania się społeczeństw są zdrowe rodziny [7]. Dlatego polityka państwa musi być prorodzinna m.in. w dziedzinie ustawodawstwa pracy i zabezpieczenia socjalnego rodzin [8-10].

75. *Nie może być program walki ponad programem solidarności* (Homilia do świata pracy, Gdańsk, 12 VI), ORpol. 8(1987) nr 5 bis, s. 5-7; toż: *In questa città è*

stato intrapreso uno sforzo enorme per restituire al lavoro piena dimensione personale e sociale, IGP X, 2, s. 2166-2174.

W Polsce podjęto wysiłek przywrócenia pracy ludzkiej jej pełnego wymiaru osobowego i społecznego. Nie można adekwatnie określić stosunku między pracą a płacą bez uwzględnienia człowieka jako podmiotu pracy. Oznacza to m.in. prawo do samorządności pracowniczej. Struktury pracy, aby można było je uznać za służące dobru wspólnemu, muszą uwzględniać ten jej osobowy wymiar. Zasadą dążenia do takich struktur musi być solidarność.

76. *Powołanie, na które składa się dom, rodzina, małżeństwo, dzieci i praca* (Przemówienie do włókniarek z zakładów „Uniontex”, Łódź, 13 VI) ORpol. nr specjalny, 8-14 VI, s. 77-80; toż: *I compiti materni e familiari della donna: valore superiore a qualunque professione pubblica*, IGP X, 2, s. 2203-2213.

Cywilizacja nowożytna przyniosła oddzielenie warsztatu pracy od domu: kobiety i mężczyźni zostali zmuszeni w poszukiwaniu pracy opuścić dom [3]. Organizacja pracy musi uwzględniać niezbędną rolę kobiet w rodzinie [4], wypełnianie roli matki i wychowawczyni musi być traktowane jako praca [5]. Równa godność kobiety i mężczyzny usprawiedliwia jej dostęp do życia publicznego, jednak awans społeczny kobiety „domaga się od społeczeństwa szczególnego uznania dla zadań macierzyńskich i rodzinnych [6-7].

77. *Di fronte a irreversibili trasformazioni guidare l'economia al servizio dell'uomo* [W obliczu nieodwracalnych przemian ukierunkowywać ekonomię na służbę człowiekowi] (Do uczestników kongresu poświęconego pracy, 20 XI), IGP X, 3, s. 1159-1165.

Wartością przewodnią oświeclającą bogatą rzeczywistość pracy jest solidarność, która przekłada treści płynące z Ewangelii na praktykę społeczną [2]. W obliczu procesu mondializacji w gospodarce należy szukać adekwatnego modelu rozwoju poszczególnych krajów. Wydajność w sferze ekonomiczno-technologicznej musi mieć odpowiednik w rozwoju społecznym [3]. W tym kontekście nabiera znaczenia centralne miejsce pracy w całym systemie ekonomicznym [4]. Urzeczywistnienie takiego porządku jest zadaniem dla wszystkich osób odpowiedzialnych za życie polityczne i gospodarcze [5].

78. *Encyklika Sollicitudo rei socialis*, Città del Vaticano 1987; toż: *Litterae encyclicae [...] Sollicitudo rei socialis*, IGP X, 3, s. 1547-1664.

Sytuacja świata w aspekcie rozwoju „daje wrażenie raczej negatywne” [13], czego przejawem jest podział na Północ i Południe, obszary niedorozwoju i nadrozwoju [14]. Wśród wielu form ucisku gospodarczego naruszane jest „prawo do inicjatywy gospodarczej” [15], najubożsi pozbawieni są mieszkań [17] i pracy [18]. Poważnym problemem jest zadłużenie międzynarodowe [19]. O rozwoju nie można mówić jedynie w kategoriach ekonomicznych, ale także społecznych, kulturalnych i moralnych. Ekonomiczny wymiar rozwoju winien być podporządkowany pozostałym wymiarom [27-34], a drogą jego urzeczywistnienia jest solidarność [38-40]. Konieczne są reformy ekonomiczno-polityczne w ramach poszczególnych państw oraz reforma międzynarodowego systemu handlowego i finansowego [42-45].

1988

79. *Solidarność, która stawia najwyższe wymagania* (Wizyta w rzymskim przedsiębiorstwie komunikacji miejskiej ATAC, 19 III), ORpol. 9(1988) nr 3-4, s. 25; toż: *La solidarietà deve essere la guida di ogni impegno morale nella vita di lavoro*, IGP XI, 1, s. 673-679.

Człowiek pracy powinien się poczuwać do solidarności z tymi, dla których pracuje [4]. Wzrost gospodarczy dokonuje się dzięki współpracy wszystkich [5]. Dlatego zasada solidarności, która wymaga aktywnego zaangażowania, pochodzi z samego wnętrza systemu ekonomicznego [6-7].

80. *Moralne kryterium solidarności* (Przemówienie do świata pracy, 17 IV), ORpol. 9(1988) nr 5, s. 12; toż: *La solidarietà accolta come norma morale nella produzione trasforma le opere umane in strumenti di servizio ai fratelli*, IGP XI, 1, s. 936-942.

Praca, „podstawowy wymiar bytowania człowieka”, konkretyzuje się w przedsiębiorstwie [2], które współcześnie jest silnie związane z całym układem społecznym. Istota więzi społecznej ma charakter moralny [3]. Stąd do działalności produkcyjnej należy stosować zasadę solidarności i dobra wspólnego [4]. Uczestnikom procesu produkcji przysługują stosowne prawa. Trzeba jednak pamiętać o tych, którzy zostali wyłączeni z procesu produkcji [5]. Przedsiębiorstwo nie powinno być ukierunkowane na tworzenie sztucznych potrzeb, lecz dawać preferencje tym, które związane są z „być” człowieka [6].

81. *Budowanie cywilizacji pracy* (Melo, 8 V), ORpol. 9(1988) nr 5, s. 16-17; toż: *Spirito di sacrificio, collaborazione, solidarietà per la realizzazione di una „civiltà del lavoro”*, IGP XI, 2, s. 1200-1207.

Praca, będąc świadectwem godności człowieka, zasługuje na szacunek [3]. Moralna powinność pracy może być wypełniona przy zagwarantowaniu prawa do pracy [4]. Nakłada to określone obowiązki na pracodawców [5].

82. *Nadzieja i solidarność* (Spotkanie z rolnikami i górnikami, Oruro, 11 V), ORpol. 9(1988) nr 5, s. 24-25; toż: „*Vi porto un messaggio di speranza, che non è passività*”, IGP XI, 2, s. 1285-1292.

Z zasady sprawiedliwości wynika obciążenie własności prywatnej „hipoteką społeczną”: dobra stworzone winny przynosić pożytek wszystkim ludziom [2]. Według tego kryterium należy interpretować preferencyjną opcję na rzecz ubogich [3]. Walka z korupcją i kłamstwem w życiu społeczno-gospodarczym nie może oznaczać zgody na użycie przemocy [5].

83. *Droga solidarności* (Przemówienie do intelektualistów i przedstawicieli klasy rządzącej, 12 V), ORpol. 9(1988) nr 6, s. 9-10; toż: „*Vostro obiettivo sia il servire l'uomo boliviano nelle sue attuali pressanti necessità concrete*”, IGP XI, 2, s. 1339-1348.

Funkcjonalny podział pracy w społeczeństwie nie może prowadzić do grupowego egoizmu i dyskryminacji, lecz winien służyć sprawiedliwości [2]. Żądzy władzy i zysku należy skutecznie przeciwstawić ideę dobra wspólnego i postawę solidarności [3-7]. Rozwój przebiega prawidłowo tylko wówczas, gdy jego zasadą jest dobro człowieka [7-8].

84. „*Oto woła zapłata robotników...*” (Do rolników, Villarica, 17 V), ORpol. 9(1988) nr 6, s. 20-21; toż: *Le autorità pubbliche devono trovare una soluzione ai conflitti che vive oggi la società contadina*, IGP XI, 2, s. 1505-1514.

Każda praca jest wypełnianiem powołania i współpracą ze Stwórcą [3]. Musi być ona sprawiedliwie wynagradzana i w szerokim zakresie uwłaszczona; prawo do własności nie ma charakteru absolutnego [4]. Współczesne rolnictwo jest silnie związane z miastem, co nie powinno prowadzić do niesprawiedliwego obciążania rolników. Potrzeba tu odpowiednich rozwiązań prawnych [5], a także oddolnej solidarności i samopomocy [6].

85. *Świat pracy i życie chrześcijańskie* (Enns-Lorch, 25 VI), ORpol. 9(1988) nr 7, s. 26-27; toż: *Solo una Chiesa unita è vero pane per il mondo*, IGP XI, 2, s. 2158-2167.

Chrystus, dawca Chleba życia, troszczył się także o chleb powszedni dla ludzi [2]. Solidarność społeczna wyraża się w zaangażowaniu „na rzecz sprawiedliwego rozdziału istniejących możliwości pracy” i tworzenia nowych [8].

86. *Orędzie błogosławieństw dotyczy również pracy człowieka* (Homilia, Miluza, 11 X), ORpol. 9(1988) nr 10-11, s. 12; toż: *La nuova evangelizzazione di cui l'Europa ha bisogno ha il suo centro nel messaggio delle beatitudini*, IGP XI, 3, s. 1180-1187.

Pracy nie wolno sprowadzić do rangi towaru, gdyż jest ona podstawą życia jednostek i rodzin. Przez nią człowiek przyczynia się do postępu społeczeństwa [5].

87. *Christifideles laici* (Posynodalna adhortacja apostołska [...] o powołaniu i misji świeckich w Kościele i w świecie w dwadzieścia lat po Soborze Watykańskim II, 30 XII), ORpol. 9(1988) nr 12, s. 9-24; toż: *L'Esortazione Apostolica Post-Sinodale. „Christifideles Laici”*, IGP XI, 4, s. 1967-2175.

Styłem uczestnictwa chrześcijan w życiu publicznym jest solidarność. Dotyczy to zaangażowania m.in. związków zawodowych [42]. Ważnym obszarem tego zaangażowania jest „kwestia gospodarczo-społeczna, do której klucza dostarcza organizacja pracy”. Własność prywatna służy urzeczywistnieniu zasady powszechnego przeznaczenia dóbr, sama zaś praca jest „najbardziej powszechnym i bezpośrednim narzędziem rozwoju gospodarczego”. Stąd obowiązkiem jest przeciwdziałanie bezrobociu i złej organizacji pracy [43].

1989

88. *Watykański Urząd Pracy* (List apostołski motu proprio, 1 I), ORpol. 10(1989) nr 1-2, s. 4; toż: *Il Santo Padre Giovanni Paolo II istituisce l'Ufficio del Lavoro della Sede Apostolica*, IGP XII, 1, s. 2-5.

W trosce o właściwy sposób wypełniania swych zadań przez poszczególne urzędy Stolicy Apostolskiej, a także dla urzeczywistnienia i „konsolidacji prawdziwej wspólnoty pracowniczej” powołuje się do istnienia Watykański Urząd Pracy.

89. *La persona umana nella concretezza delle sue esigenze è la prima e fondamentale risorsa di ogni sviluppo* [Osoba ludzka w swym konkretnym istnieniu jest pierwszą i podstawową zasadą wszelkiego rozwoju] (Do uczestników seminarium zorganizowanego przez Konferencję Episkopatu Włoskiego, 18 II), IGP XII, 1, s. 372-375.

W różnych systemach ekonomicznych rosną dziś obszary ludzkiej biedy. Jest to wyzwaniem dla chrześcijan [2]. Systemy ekonomiczne w zbyt małym stopniu koncentrują się na człowieku jako wolnym, rozumnym podmiocie, kładąc wyłącznie nacisk na zysk [3]. Dialog między etyką a ekonomią ma swe odniesienia do demokracji gospodarczej i demokracji politycznej [4].

90. *Il debito estero: una minaccia al progresso della famiglia umana* [Zadłużenie międzynarodowe: zagrożenie dla rozwoju rodziny ludzkiej] (Do przedstawicieli Manhattan Bank, 19 VI), IGP XII, 1, s. 1694-1695.

Pokój oraz rozwój i dobrobyt wielu narodów są uwarunkowane rozwiązaniem problemu zadłużenia międzynarodowego. Wkład Stolicy Apostolskiej polega na ukazaniu etycznego wymiaru tego zagadnienia.

91. *La solidarietà sociale anima della civiltà del lavoro* [Solidarność społeczna ożywia cywilizację pracy] (Do pracowników morza, Gaeta, 25 VI), IGP XII, 1, s. 1758-1762.

Każda praca człowieka łączy się z trudem i umożliwia udział w miłości Boga – Stwórcy i Odkupiciela [3]. Dlatego Kościół nie ustaje w podkreślaniu znaczenia cywilizacji pracy i tego, co stanowi jej duszę – solidarności. Ekonomia jest tylko jednym z aspektów ludzkiej pracy [4]. Aktywność zawodowa nie może niszczyć życia religijnego człowieka [5].

92. *Redemptoris custos* (Adhortacja [...] o świętym Józefie i jego posłannictwie w życiu Chrystusa i Kościoła, 15 VIII), ORpol. 10(1989) nr 10-11, s. 3-7; toż: „*Redemptoris custos*”, IGP XII 2, s. 225-248.

Poprzez obraz pracy Jezusa „przy boku Józefa-cieśli” praca ludzka „znalazła szczególne miejsce w Ewangelii”; Chrystus przybliżył ją do tajemnicy Odkupienia [22]. Pracując człowiek przybliżył się do Boga Stwórcy i Odkupiciela – w tym świetle trzeba widzieć cnotę pracowitości [23].

93. *Owoc pracy rąk ludzkich* (Homilia, Oviedo, 20 VIII), ORpol. 10(1989) nr 8, s. 23; toż: *Una società costruita senza Dio è destinata a rivoltarsi contro l'uomo stesso*, IGP XII, 2, s. 312-318.

Praca ma swój początek w tajemnicy stworzenia. Łączy dwa elementy: talent i trud. Człowiek musi podjąć trud pracy, by wykorzystać talenty, które są dorobkiem ludzkości. Praca jest „dynamicznym wyrazem kultury”, „humanizacją natury” [3]. Przez pracę człowiek „tworzy opierając się na tym, co stworzone” [4]. Kryzys pracy polega na tym, że przy postępie technicznym „nie są realizowane jej podstawowe wartości – godność i solidarność”, co wiąże się z kulturą materialistyczną [5]. Potrzebne są nowe inicjatywy przywracające właściwą kulturę pracy [6].

94. *Solidarietà e partecipazione* [Solidarność i uczestnictwo] (Do przedstawicieli Spółdzielni i Banków Rolnictwa i Rzemiosła, 11 XI), „La Traccia” 10(1989) nr 11, s. 1222-1224.

Podstawową siłą ruchu spółdzielczego jest idea solidarności i uczestnictwa [1]. To doświadczenie ruchu spółdzielczego, które jest zgodne z nauczaniem społecznym Kościoła, jest obecnie bardzo aktualne [2].

1990

95. *W imię sprawiedliwości wzywam: nie zapominajcie o ludziach głodujących* (Do przedstawicieli Wspólnoty Gospodarczej Afryki Zachodniej, Wagadugu, 29 I), ORpol. 11(1990) nr 2-3, s. 24-25; toż: *Un appello solenne all'umanità*, „La Traccia” 11(1990) nr 1, s. 114-117.

Pokolenie posiadające „środki do wyżywienia całej planety” ma obowiązek dzielenia się żywnością ze wszystkimi potrzebującymi [4]. Społeczeństwa rozwinięte muszą zrewidować proponowany reszcie świata model „stworzonych przez siebie potrzeb oraz natury i pochodzenia bogactw, które dla nich stały się niezbędne [...]. Dzielenie się obejmuje nie tylko towary, ale również wiedzę i wyniki badań naukowych” [5].

96. *La solidarietà come categoria morale spezza le barriere di ogni divisione e supera tutte le frontiere politiche* [Solidarność jako kategoria moralna łamie bariery wszelkich podziałów i przekracza wszelkie granice polityczne] (Do robotników zakładów „Lancia”, Chivasso, 19 III), IGP XIII, 1, s. 699-705.

Epoka postindustrialna niesie z sobą szereg poważnych problemów związanych z rozwojem technologicznym. Konieczny jest namysł nad miejscem ludzkiej pracy w tym kontekście. Praca w sposób naturalny jednoczy ludzi, prowadząc ich ku solidarności [3]. Dzięki solidarności można podjąć się rozwiązania problemów bezrobocia, imigrantów, a także przełamywać bariery ekonomiczno-polityczne między Wschodem i Zachodem oraz Północą i Południem [4].

97. *Etyczny wymiar aktualnych kryzysów: potrzeba solidarności między narodami* (Meksyk, 8 V), ORpol. 11(1990) nr 6, s. 10; toż: *Il motivo della mia presenza qui in mezzo a voi*, „La Traccia” 11(1990) nr 5, s. 483-485.

Solidarność w stosunkach międzynarodowych powinna zaowocować rewizją postawy wobec zjawiska zadłużenia zwłaszcza krajów ubogich [4].

98. *„Starajcie się naprzód o królestwo Boga i jego sprawiedliwość”* (Do przedsiębiorców, Durango, 9 V), ORpol. 11(1990) nr 6, s. 11-12; toż: *Apertura leale alle giuste esigenze del bene comune*, IGP XIII, 1, s. 1181-1188.

Interpretacja niedawnych wydarzeń jako triumfu liberalnego kapitalizmu nad socjalizmem jest błędna. Kościół nie potępia jednej teorii ekonomicznej, lecz „wypowiada swój osąd w odniesieniu do skutków jej zastosowania historycznego” [3]. Mimo wielu bogactw Meksyk jest daleki od ideału sprawiedliwości w gospodarce: bogaci żyją ponad stan, skutki inflacji dotyczą ubogich [4]. Rozwiązanie wymaga wyrzeczeń ze strony uprzywilejowanych [5]. Praca przedsiębiorcy musi być ukierunkowana na dobro wspólne, własność winna służyć pracy [6-7].

99. *Poszukiwanie Boga przez pracę* (Do świata pracy, Monterrey, 10 V), ORpol. 11(1990) nr 6, s. 12-13; toż: *La Chiesa non può in alcun modo lasciarsi togliere da nessuna ideologia o corrente politica la bandiera della giustizia*, IGP XIII, 1, s. 1211-1219.

Powołaniem człowieka jest zawsze szukanie Boga, także przez pracę. Stąd nie może on niszczyć dóbr ziemi ani się od nich uzależnić [2-5]. Świat gospodarki

i produkcji musi być uwrażliwiony na dobro wspólne [6]. Wiąże się z tym konieczność przestrzegania sprawiedliwości społecznej [7-8].

100. *Przyjmijcie ewangelię pracy* (Homilia, Zacatecas, 12 V), ORpol. 11(1990) nr 6, s. 14-15; toż: *Nel lavoro ogni cristiano può scoprire un orizzonte di grandezza per la propria vita*, IGP XIII, 1, s. 1241-1247.

W czasach naznaczonych olbrzymim dynamizmem ludzkiej pracy konieczna jest „ewangelia pracy” [3]. Grupy interesu w gospodarce nie mogą być nastawione jedynie na zysk, lecz winny uwzględniać dobro wspólne. Przykładem jest tu praca rolników uzależniona od całego systemu ekonomiczno-prawnego [4]. Problemy pracownicze należy rozwiązywać wystrzegając się nienawiści, równocześnie domagając się poszanowania słuszych praw [7].

101. *Chrystus zna rzeczywistość pracy* (Do świata pracy, Cottonera, 26 V), ORpol. 11(1990) nr 7-8, s. 19-20; toż: *Senza un nuovo ordine di priorità nell'economia mondiale il lavoro è causa di vere e proprie forme di schiavitù*, IGP XIII, 1, s. 1428-1435.

Procesy produkcji, rozwinięte w ciągu ostatnich dwustu lat, stają się coraz bardziej bezosobowe. Kościół przypomina o godności osoby jako fundamencie systemu społecznego [3]. „Ewangelia pracy” sprzeciwia się traktowaniu pracy jako towaru [4]. Umowa o pracę musi respektować wolność i odpowiedzialność pracownika. System winien zmierzać do zapewnienia dobrobytu wszystkim osobom i rodzinom. Na ludziach pracy i ich organizacjach spoczywa odpowiedzialność za dobro wspólne [5], czego wyrazem winna być solidarność i odrzucenie grupowego egoizmu [6].

1991

102. *Rodzina, praca, człowiek* (Fabiano, 19 III), ORpol. 12(1991) nr 2-3, s. 42-43; toż: *L'ordine per il quale tutti devono adoperarsi*, „La Traccia” 12(1991) nr 3, s. 265-267.

Związek pracy z rodziną ukazuje pierwszeństwo człowieka we wszelkich strukturach pracy. Współczesna cywilizacja jest w znacznym stopniu cywilizacją rzeczy, czego przejawem jest konsumizm [4]. Wzór Rodziny z Nazaretu wzywa wszystkich, aby stali się „sługami sprawiedliwego podziału dóbr” [5].

103. *Wolny rynek a potrzeba solidarności* (Audiencja generalna, 1 V), ORpol. 12(1991) nr 6, s. 57-58; toż: *Presentazione dell'enciclica „Centesimus annus”*, „La Traccia” 12(1991) nr 5, s. 441-443.

Załamał się system socjalistyczny, lecz „pytanie, na które bezskutecznie próbował odpowiedzieć, pozostaje wciąż aktualne” [2]. Kościół uznaje wartość wolnego rynku, w którym ludzka wolność i odpowiedzialność służą zaspokajaniu potrzeb konsumentów [3], lecz istnieją potrzeby, które nie mają dostępu do rynku, a nie mogą być pomijane [4]. Tym postulatom wychodzi naprzeciw poszanowanie dla własności indywidualnej połączonej z zasadą powszechnego przeznaczenia dóbr [5].

104. *Encyklika [...] Centesimus annus* (1 V), ORpol. 12(1991) nr 4, s. 4-30; toż: *Lettera Enciclica Centesimus annus*, „La Traccia” 12(1991) nr 5, s. 444-476.

Przesłanie encykliki *Rerum novarum* o konieczności przewyciężenia konfliktu między pracą i kapitałem przez respektowanie własności prywatnej i zasady powszechnego przeznaczenia dóbr, sprawiedliwą płacę i obowiązki państwa w dziedzinie społecznej, jest nadal aktualne [4-11]. Rozwiązania nie przyniósł „socjalizm realny” [12-24]. W procesie gospodarczym, obok ziemi i kapitału, rośnie rola wiedzy, techniki i umiejętności, stąd człowiek stanowi centrum systemu gospodarczego [30-39]. Systemem najskuteczniejszym jest wolny rynek, który respektuje „wolność pracy, przedsiębiorczość i uczestnictwo” [34-35]. Zysk jest wskaźnikiem dobrego funkcjonowania przedsiębiorstwa, obok niego trzeba brać pod uwagę „czynniki ludzkie i moralne” [35]. Uznanie rynku nie oznacza zgody na konsumizm, niszczenie środowiska i rodziny. Państwo ma obowiązek „obrony dóbr zbiorowych” [36-40].

105. *Trzeba lepiej poznać i realizować nauczanie społeczne Kościoła* (Do uczestników Kongresu Międzynarodowego Związku Pracowników Chrześcijańsko-Demokratycznych, Castel Gandolfo, 10 IX), ORpol. 12(1991) nr 11, s. 43; toż: *Condividere la preoccupazione della solidarietà*, „La Traccia” 12(1991) nr 9, s. 1075-1076.

Zaangażowanie chrześcijan w problemy życia społeczno-gospodarczego pomaga w adekwatnym formułowaniu nauczania społecznego Kościoła. W obszarze troski o sprawiedliwość społeczną głównym problemem, od wielu lat podejmowanym przez przedstawicieli świata pracy, jest solidarność.

106. *Spółeczna nauka Kościoła odpowiedzią na głód chleba i sprawiedliwości* (Do episkopatu brazylijskiego, Natal, 13 X), ORpol. 12(1991) nr 11, s. 7-10; toż: *Difendete l'integra dottrina della fede*, „La Traccia” 12(1991) nr 10, s. 1225-1229.

Jakkolwiek napięcie między Wschodem i Zachodem należy do przeszłości, nie oznacza to rozwiązania wielu problemów społecznych. Aktualny pozostaje postulat tworzenia „nowej cywilizacji pracy”, samostanowienia narodów, którego realizacja – wbrew logice ekonomicznej dominacji – pozwoli krajom biedniejszym osiągnąć wyższy poziom rozwoju. Warunkiem jest racjonalna organizacja ekonomii, moralność w dziedzinie społeczno-gospodarczej, rozwój oświaty i sprawiedliwe potraktowanie zadłużenia międzynarodowego [5].

107. *Świętości sprzeciwia się wszelka niesprawiedliwość* (Homilia w São Luís, 14 X), ORpol. 12 (1991) nr 11, s. 10-12.

Człowiek, z racji swego przeznaczenia, nie może być bez reszty przywiązany do dóbr doczesnych [2]. Przejawem tego nadmiernego przywiązania jest gromadzenie ziemi przez nielicznych, kosztem ubogiej większości. Sprzeciwia się to zasadzie powszechnego przeznaczenia dóbr ziemi i domaga się sprawiedliwej reformy rolnej [3]. Zadaniem państwa jest zabezpieczenie, poprzez mądre ustawodawstwo, sprawiedliwego porządku własności [4].

108. *Warunkiem każdej reformy społecznej jest nawrócenie serc* (Vitória, 19 X), ORpol. 12(1991), nr 11, s. 28-30; toż: *La trasformazione sociale passa attraverso la conversione degli uomini*, „La Traccia” 12(1991) nr 10, s. 1275-1277.

Zachęta do ubóstwa ewangelicznego nie oznacza zgody na brak dóbr materialnych. Niesprawiedliwość społeczna jest owocem grzechów osobistych, stąd nawrócenie serc jest warunkiem reformy [2-3]. Rozbudzenie świadomości moralnej obywateli na fundamencie sprawiedliwości prowadzi do solidarności z ubogimi i sprze-

ciwu wobec „dzikiego kapitalizmu” [4]. Państwo ma obowiązek interwencji tam, gdzie jest to konieczne, oraz tworzenia warunków, w których każdy ma możliwość pracy za godziwe wynagrodzenie [5].

109. *Trzeba mądrze i skutecznie rozwiązać problemy pracy i mieszkania* (Maceió, 19 X), ORpol. 12(1991) nr 11, s. 30-32; toż: *Ciò che Dio vuole offrirci supera la giustizia terrena*, „La Traccia” 12(1991) nr 10, s. 1277-1280.

Rodzina i praca są podstawowym powołaniem człowieka [1-2]. W sprzeczności z nim pozostają niesprawiedliwe stosunki społeczno-gospodarcze [3]. Chrześcijańska misja przywrócenia sprawiedliwości nie ma motywacji ideologicznej, lecz płynie z wiary [4]. Do podstawowych potrzeb człowieka należy posiadanie mieszkania, stąd jego zapewnienie każdemu powinno być priorytetem polityki społecznej [5].

110. *Praca była jego modlitwą, a modlitwa pracą* (Przemówienie podczas beatyfikacji Adolfa Kolpinga, 29 X), ORpol. 12(1991) nr 12, s. 20; toż: *Faceva del suo lavoro una preghiera...*, „La Traccia” 12(1991) nr 10, s. 1312-1313.

Zadaniem chrześcijan nie jest planowanie nowego, lepszego świata, lecz praca nad uzdrawianiem teraźniejszości. Chrześcijański realizm, którego żywym przykładem jest Adolf Kolping, polega na czynieniu dobra tam, gdzie to jest możliwe.

111. *Walka z głodem i niedożywieniem jest wyzwaniem dla wszystkich* (Do uczestników XXVI Zgromadzenia Generalnego FAO, 14 XI), ORpol. 13(1992) nr 2, s. 9-11; *Estendere di più la lotta contro la fame*, „La Traccia” 12(1991) nr 11, s. 1410-1412.

Warunkiem likwidacji głodu jest dostęp do wiedzy i technologii wszystkich uczestników produkcji [3]. Społecznego uznania domaga się praca tych, którzy wytwarzają żywność; proces rozwoju winien przynosić im korzyści. Zwiększanie zasobów żywności nie może się odbywać kosztem ingerencji w życie rodzin, zwłaszcza w prawo małżonków do określania liczby dzieci [4].

1992

112. *L'Europa senza frontiere reclama una nuova etica professionale fondata sulla collaborazione* [Europa bez granic domaga się nowej etyki zawodowej opartej na współpracy] (Przemówienie do przedstawicieli świata pracy, Pordenone, 1 V), IGP XV, 1, s. 1256-1260.

Fabryka, dzięki wspólnej pracy zatrudnionych w niej ludzi, tworzy z nich wspólnotę pracy [2]. Każdy człowiek posiada godność i duchowe aspiracje i praca powinna służyć ich urzeczywistnieniu [3]. W tym świetle należy widzieć dramat bezrobocia oraz inne problemy społeczne, jak np. spadek liczby urodzin [4]. W obliczu niedawnej likwidacji podziału Europy konieczne jest przemyślenie na nowo etyki życia gospodarczego [5].

113. *Nauka społeczna Kościoła w służbie ewangelizacji* (Do uczestników plenarnego zgromadzenia Papieskiej Rady „Iustitia et Pax”, 12 XI), ORpol. 14(1993) nr 3, s. 30-31; toż: *Le nuove sfide della dottrina sociale della Chiesa*, IGP XV, 2, s. 545-548.

Nauka społeczna Kościoła służy budowaniu sprawiedliwego społeczeństwa i jest narzędziem właściwej obecności Kościoła w świecie [3]. Po upadku „socjalizmu

realnego” nauka społeczna Kościoła ma dopomóc społeczeństwu Europy Środkowo-Wschodniej odnaleźć właściwy kierunek rozwoju [4].

114. *Fate convergere più decisamente i vostri sforzi per una presenza più unita nel sociale* [Połączcie bardziej zdecydowanie wasze wysiłki na rzecz bardziej zjednoczonej obecności w społeczeństwie] (Do Ruchu Pracowników Chrześcijańskich w dwudziestą rocznicę powstania, 12 XII), IGP XV, 2, s. 888-891.

Współczesność charakteryzuje się procesem korozji podstawowych wartości związanych z życiem człowieka [2]. Pracownicze ruchy chrześcijańskie są wezwane do głoszenia „ewangelii pracy” w swoich środowiskach w pełnej łączności i organicznej jedności z Magisterium Kościoła [3].

1993

115. *Człowiek w centrum społecznej nauki Kościoła* (Do świata nauki i kultury, Ryga, 9 IX), ORpol. 14(1993) nr 12, s. 36-38.

Nauka społeczna Kościoła nie jest doktryną polityczną i ekonomiczną ani „surogatem ideologii kapitalizmu” lub „trzecią drogą między kapitalizmem a komunizmem”: jest teologią, czyli „refleksją nad Bożym zamysłem wobec człowieka” odnoszącą się do rzeczywistości społecznej [2]. Prawidłowa wizja człowieka i społeczeństwa domaga się, aby każdy system polityczno-gospodarczy respektował powszechne przeznaczenie dóbr, prawne gwarancje własności prywatnej, znaczenie pracy ludzkiej, „ekologię ludzką” oraz miał wyważoną koncepcję państwa [5].

116. *Walka z głodem wymaga wspólnego działania* (Do uczestników XXVII Konferencji Generalnej FAO, 11 XI), ORpol. 15(1994) nr 2, s. 35-36.

Sprawiedliwość domaga się stworzenia warunków dostępu do żywności wszystkim ludom [2]. Prawo do wyżywienia, przysługujące bezwzględnie każdej osobie, stanowi moralno-prawną podstawę obowiązku „ingerencji humanitarnej”, gdy zagrożone jest życie ludów czy grup etnicznych [3]. Zadaniem wspólnoty międzynarodowej jest niesienie krajom upośledzonym takiej pomocy, która pozwoli im samodzielnie zatroszczyć się o swój byt [4]. Zadanie to domaga się przewyciężenia „logiki zysku i partykularnego interesu” [5].

1994

117. *List apostolski „motu proprio”, którym Ojciec Święty ustanawia Papieską Akademię Nauk Społecznych* (1 I), ORpol. 15(1994) nr 3, s. 39-40.

Nauka społeczna Kościoła stanowi legitymację jego obywatelstwa we współczesnym życiu publicznym. Nauczanie to, biorąc pod uwagę „prawdziwy stan rzeczy”, jest rozwijane w ścisłej współpracy z katolickimi ruchami społecznymi – z jednej strony i specjalistami w dziedzinie nauk społecznych – z drugiej.

118. *Praca człowieka jest darem dla innych* (Do przedstawicieli świata pracy, 19 III), ORpol. 15(1994) nr 5, s. 27-29.

Społeczny porządek pracy musi służyć pracownikowi i jego rodzinie; społecznego uznania domaga się praca kobiet w rodzinie [3]. Strukturalnych rozwiązań po-

trzebuje problem bezrobocia, zwłaszcza gdy dotyka młodych [4]. W układach międzynarodowych kraje biedne padają ofiarą kapitału krajów bogatych, co narusza zasadę prymatu pracy przed kapitałem [5].

119. *Świat pracy w Kościele* (Audiencja generalna, 20 IV), ORpol. 15(1994) nr 8, s. 37-38.

Praca jest powszechną drogą do świętości. Przez nią człowiek doskonali siebie, pomaga współobywatelom, włącza się w postęp społeczny, naśladuje Chrystusa [3]. W paschalnym misterium Chrystusa wierzący odnajdują ostateczną celowość pracy [6-7]. Z niego też bierze się głęboko pojęte apostołstwo ludzi pracy [8].

1995

120. *Praca ma służyć człowiekowi* (Homilia podczas Mszy św. w Castelpetroso, 19 III), ORpol. 16(1995) nr 5, s. 11-13.

Świat został przez Boga powierzony człowiekowi. Kościół uważa za swój obowiązek głosić „ewangelię pracy”, która „stanowi podstawowy aspekt jego nauki o sprawiedliwości” [5].

121. Posynodalna adhortacja apostolska *Ecclesia in Africa* [...] o Kościele w Afryce i jego misji ewangelizacyjnej u progu roku 2000, ORpol. 16 (1995) nr 10, s. 4-40.

Kościół, głosząc sprawiedliwość, sam musi jej przestrzegać, także w sprawach materialnych [106-107]. Należy do niej właściwe zarządzanie dobrami publicznymi [110]. Do obowiązków rządu należy ochrona majątku wspólnego oraz działanie w kierunku polepszenia warunków dla handlu międzynarodowego. Poważnym problemem jest korupcja władz [113]. Wobec dramatycznej sytuacji wielu ludów Afryki należy zredukować zadłużenie międzynarodowe [120].